

Totaldigteren Grundtvig

En kommenteret forskningshistorisk oversigt som bidrag til bestemmelsen af Grundtvigs egenart som digter

Af Bent Christensen

Med udgangspunkt i bestemmelsen af Grundtvig som “kirkelig og folkelig totaldigter” og i et ønske om at følge undersøgelsen af den *erkendelses-mæssige* side af det kristeligt nødvendige livsengagement op med en undersøgelse af den *poetiske* side deraf gives her en kommenteret oversigt over den litterære Grundtvig-forskning og -kritik. I hele Grundtvigs overordentlig særegne forfatterskab og virke sker der en omfattende og gennemgående sammenfletning af nationens og hans egen skæbne inden for en særlig historisk vision eller konstruktion og i en særlig, i høj grad samlet, symbolverden. Kristendommen indgår næsten altid i hans digtning eller fremstår som dens substrat.

I *Omkring Grundtvigs Vidskab* (Christensen 1998) har jeg bestemt Grundtvig som “kirkelig og folkelig totaldigter”. Bag mit valg af denne betegnelse ligger ordet, og fænomenet, “totalteater” – dog uden sammenligning i øvrigt! Når jeg bruger det om Grundtvig, går det på det forhold, at han på en helt enestående måde i sin digtning involverede både sin egen person og henholdsvis det danske folk og den danske menighed.¹ Jeg ville gerne have fulgt dette arbejde op med en omfattende undersøgelse af Grundtvigs forhold til den *poetiske* side

¹ Ordet “total-digter” eller “totaldigter” bruges i *Omkring Grundtvigs Vidskab* på siderne 15, 20, 485, 487 og 513 samt på omslagets bagside. I *Den Store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi* (internetudgaven) står der i artiklen “totalteater” blandt andet: “Som teaterform bruges begrebet om store forestillinger, der på en direkte måde involverer publikum, bl.a. ved at spille midt iblandt tilskuerne”. I *Omkring Grundtvigs Vidskab*, note 6 (563, jf. 15), skriver jeg: “Det afgørende er, at *ligesom* de tre store oversættelses-projekter, fra Grundtvigs egen forståelse af dem og motivation for dem af, og helt ud i den særlige plan for distributionen og salget af dem, pdes. involverede ham selv og pda. så vidt muligt skulle involvere hele folket, *således* blev hele hans indsats efter første halvdel af 1830’erne en kæmpe vekselvirknings-happening med Grundtvig i centrum som på een gang poetisk tydende og aktivt virkende, med det danske folkelivs ‘levelse’ og oplysning som den altafgørende storsammenhæng!”.

af det kristeligt nødvendige livsengagement, men da jeg er nødt til at hellige mig andre ting, må jeg lade nedenstående kommenterede oversigt være mit sidste lille bidrag til Grundtvig-forskningen.

Om at bruge eller bruges af Grundtvig

Da det er til fordel for et forsøg på at foretage “en aktuel udmøntning af arven og inspirationen fra Grundtvig”, at jeg har forladt Grundtvig-forskningen, vil jeg lade denne oversigt begynde med et indledende replikskifte med *Poul Borum*, for så vidt angår det at ville *bruge Grundtvig til noget* – eller måske *blive brugt* til noget af *ham!*

Det er til allersidst i *Digteren Grundtvig* (Borum 1983), Poul Borum kommer ind på dette, og hans udgangspunkt er spørgsmålet, hvorvidt Grundtvig var romantiker, hvilket fører til en stærkt kritisk vurdering af C. I. Scharlings bog fra 1947 om *Grundtvig og Romantiken* (Scharling 1947).² Det, Borum kritiserer Scharling for, er dennes alt for hurtige ligning: “romantik = Schelling, Grundtvig ikke = Schelling, altså Grundtvig ikke = romantik” (272).³ Men dette skyldes efter Borums mening nok en underliggende “kirkepolitisk modernitet” (272), som Borum ser som liggende i forlængelse af beredskabs-brugen af Grundtvig i *Hal Kochs* biografi fra besættelsestiden over forelæsninger holdt i efterårssemestret 1940 på Københavns Universitet (Koch 1943).

Og Borum uddeler nu hug til den ene Grundtvig-forsker efter den anden. Den næste bliver *William Michelsen* for dennes erklæring (i polemik mod Vilhelm Andersen) i hans anmeldelse af Scharlings Grundtvig-bog om, at “i samme grad som en forf. opfattes som udtryk for sin tid, bliver han vor tid uvedkommende” (Michelsen 1948, 79), hvilket Borum synes er “så eminent forkert” – hvorefter han går videre til *Kaj Thaning*, hvis disputats (Thaning 1963) ses som “et typeeksempel” på “den underforståede vilje hos mange forskere til, trods deres dobbelte byrde af historisk dokumentation og ‘videnskabelig’ tese, at ville ‘aktualisere’ Grundtvig” (272 f.). Ved læsningen af Thaning besværes man ifølge Borum af “en underforstået ‘moderne forkyndelse’ – hvad kan Grundtvig ‘bruges til’ i dag?”

² Borum får ved en fejl (der imidlertid passer godt i sammenhængen!) udnævnt bogen til at være Scharlings disputats. Scharlings disputats er 30 år ældre og handlede om noget helt andet, nemlig *Ekklesiabegrebet hos Paulus og dets Forhold til jødisk Religion og hellenistisk Mystik* (1917).

³ Når samme tekst citeres flere gange i træk, anføres kun sidetal, medmindre der er forhold, der kræver anførelse af forfatternavn og år. Ved indrykkede citater anføres altid forfatternavn og år.

(273). Og senere karakteriserer han denne type Grundtvig-forskning som “materialesamling med skjult polemik” (275).

Herefter vender Borum tilbage til Grundtvigs placering i en meget bredt set romantisk sammenhæng, som jeg desværre ikke kan komme nærmere ind på her, men som giver ham anledning til at pege på nødvendigheden af en “sam-læsning” (276) af Grundtvig i den lange periode, han var med, en periode, der omfatter alle romantikkens faser og mere til. “Helheden Grundtvig er i bogstaveligste forstand *del* af sin samtid – og den var lang”. Det er den historiske Grundtvig, “den ikke-enestående Grundtvig”, der er “den *nødvendige* forudsætning for at erkende og opleve den levende Grundtvig”. Hvori ligger – og det bliver bogens slutpointe – at Grundtvig “i det hele taget ikke [skal] *bruges* til noget. Han skal læses. Og derved *bruger* han os” (277).

Og så længe vi befinder os inden for selve Grundtvig-*forskningens* eller Grundtvig-*litteraturformidlingens* område, må jeg jo erklære mig enig med Borum. Man skal selvfølgelig ikke drive nogen som helst form for *forskning*, heller ikke Grundtvig-forskning, med en i den forstand, der her er tale om, skjult dagsorden. Men på den anden side kan ingen forskning være fuldstændig sterilt forudsætningsløs. Navnlig vil der i al humanistisk forskning være tale om en fortløbende dialog mellem generationerne – med faktisk alligevel en underliggende kulturel dagsorden. Og det, jeg kalder Grundtvig-*udmøntningen*, den må jo så helt legitimt være omfattet af, hvad Borum sigter til, når han siger, at Grundtvig efter endt – ordentlig – læsning bruger *os*. Hvor resultaterne af denne brug jo så netop kommer til at ligge hos os og ikke hos Grundtvig, og altså så heller ikke skal forsøges lagt ind i Grundtvig. Borum har dog næppe haft nogen meget håndfast kulturprogrammatisk udmøntnings-brug i tankerne, men har snarere tænkt på vejen fra læsning til liv i al almindelighed og fra læsning til *skrivning* i al almindelighed. – Jeg vil nu begynde forfra med den forskningshistoriske oversigt.

Gustav Albeck om Grundtvig i den litterære Grundtvig-forskning

Gustav Albecks bearbejdede og udvidede foredragstekst *Har Grundtvig-Selskabet forsømt Digteren Grundtvig?* (1987) er en oversigt over den litterære Grundtvig-forskning helt tilbage fra 1800-tallet af. Foredraget blev holdt ved Grundtvig-Selskabets 40-års jubilæumsmøde på Liselund den 15. januar 1988.⁴

⁴ Der er ikke tale om en fejl i årstallet; *Grundtvig-Studier 1987* udkom først i 1988! Og årsmødet var henlagt til dagene(!) 14.-16. januar, fordi de var det nærmeste, det var praktisk muligt at komme selve 40-årsdagen for

Det er ikke særlig meget i denne Albeck-tekst, der er af direkte *positiv* interesse i nærværende sammenhæng. Men *negativt* har denne redegørelse en ganske særlig interesse her, fordi det nok ikke kun har været almindelig kristendomsfjendskhed eller en mere speciel modvilje mod Grundtvigs “platheder” og andre lignende ejendommeligheder, der i mange år afholdt de rigtige og store litteraturforskere fra at beskæftige sig med Grundtvig. Årsagen har jo også været, at Grundtvigs digtning i det hele taget er så ejendommelig, at den selv med en mere velvillig eller dog mere objektiv indstilling er svær at gå til. Om *Frederik Rønning* og dennes store Grundtvig-monografi (Rønning 1907-1914) siger Albeck da også, at

Som litteraturhistoriker af fag kunne Rønning ingenlunde se bort fra, at Grundtvig var en stor digter, men han evnede ikke at åbne op for et indblik i det særprægede og værdifulde i Grundtvigs digtning (Albeck 1987, 31).

Det første eksempel på en videnskabelig beskæftigelse med digteren Grundtvig, Albeck nævner, er *Holger Begtrups* kommenterede udgave af *Nyaars-Morgen* i 1901 (32).⁵ Her er det en mand fra folkehøjskolens verden, der har set storheden i netop dette Grundtvigs største og mest udprægede “totaldigter-digt”.⁶

Jeg har selv oplevet, hvordan det er at blive fanget ind af *Nyaars-Morgen*, som jo kom til at spille en ikke oprindelig planlagt, men meget stor rolle i *Fra drøm til program* (1987). Men jeg kan også huske, hvordan jeg registrerede en lille undren, da jeg i netop denne periode hørte det omtalt som “en af verdenslitteraturens største tekster”. For det var jo ikke et stykke verdenslitteratur, men Grundtvig og Danmark og kristendommen, jeg oplevede, når jeg (i øvrigt med stor hjælp fra Begtrups kommentarer) arbejdede med dette digt.

Men allerede i 1880 havde *H. S. Vodskov* i sin anmeldelse af *Poetiske Skrifter bd. I* (Vodskov 1884) kunnet betegne *Nyaars-Morgen* (US IV, 238-343) og *Roskilde-Riim* (US II, 427-608) som “sande

selskabets *konstituerende* møde i Vartovs konfirmandstue den 13. januar 1948. (Se Henning Høirups foredrag “Omkring Grundtvig-Selskabets tilblivelse” i *Grundtvig-Studier 1987* (45) og Christian Thodbergs årsberetning i *Grundtvig-Studier 1988* (115)).

⁵ Også udgaven i US IV (1906) er forsynet med fortolkende kommentarer af Begtrup.

⁶ Her bør Poul Borums anerkendende omtale af Begtrup citeres. Borum har ellers lige givet nogle eksempler på, hvor håndfast allegorisk Begtrup nogle gange kan være i sine *Nyaars-Morgen*-kommentarer, men så tilføjer han: “Nu må man ikke tro, jeg hele tiden vil hærpe på Begtrup, hans udgave fra 1901 er uhyre nyttig, ja, den eneste hvorefter man overhovedet *kan* læse Nyårs-morgen” (Borum 1983, 115).

levende, lyriske Floder” osv. – og Grundtvig som “en af vore største [digtere]” (34). Så kom *Valdemar Vedel* (1890), som trods både god vilje og faglig kompetence “var uden indforståethed med en ånd som Grundtvigs” (34) og *Hans Brix*, som var mere indforstået, men som altså i *Tonen fra Himlen* (1912) netop skrev om Grundtvigs *kirkelige brugsdigte*, salmerne.

Det er også karakteristisk – og jo for så vidt berettiget – at *Vilh. Andersen* (1924), ifølge Albeck, i “mandjævningen” mellem Grundtvig og Oehlenschläger lader Oehlenschläger bære prisen som digter, idet han opfatter Grundtvig som “den digtende profet og salmisten – til nød skjalden” (36), “visionernes skjald” (38).

I nyere tid, eller altså i Grundtvig-Selskabets tid, begynder man at få øjne og øren op for Grundtvigs digtning. Især nævner Albeck en række navne på folk, som kom til at yde netop “Nyaarsmorgens digter en større retfærdighed”: Paul la Cour, Aage Henriksen, Poul Behrendt, Jørgen Elbek og Poul Borum (37). Også enkelte andre navne nævnes, blandt andet *Helge Toldberg* (40), idet hans disputats *Grundtvigs symbolverden* (1950) dog mærkeligt nok ikke nævnes. Til gengæld omtales litteraturfolkene og teologernes gode samarbejde omkring *Registranten* (40).

Og da Albeck lidt senere når frem til spørgsmålet, hvorvidt *Grundtvig-Selskabet* har forsømt noget, er det ikke selve den litteraturvidenskabelige udforskning af Grundtvigs digtning, han først tænker på, men de store *udgivelsesopgaver*, der ligger og venter.

I forbindelse med 200-året i 1983 siger Albeck, at Grundtvig-Selskabet “førte en mærkelig skyggetilværelse”, så at det for eksempel blev *Det danske Selskab*, der kom til at stå for udgivelsen af *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys* (Thodberg og Thyssen 1983). Og så er det endda så som så med behandlingen af *digteren* Grundtvig i denne bog – selv om han jo får lidt i *Flemming Lundgreen-Nielsens* kapitel om “Grundtvig og romantikken” (42).

Først til allersidst kommer Albeck positivt ind på den litterære beskæftigelse med Grundtvig, hvilket – betegnende nok, men jo absolut fortjent – sker gennem en hel sides (tekstens sidste) begejstret omtale af den bedrift, *Poul Borum* har ydet i sin bog om netop udtrykkeligt *Digteren Grundtvig*.⁷ Men mere end en opregning af de navne, der optræder i Borums bog, bliver det ikke til: Høirup, Thodberg,⁸ Elbek, Michelsen, Stevns, Kofoed, Thaning, Lise Helweg

⁷ Borum læste fra 1953 dansk under Albeck og skrev bl.a. en opgave hos ham, “som tilsyneladende indgår i bogen” (Hauge 2009, 192. Se også her s. 31).

⁸ Albeck regner Christian Thodberg med blandt de litterære Grundtvig-forskere på grund af hans indsats på området Grundtvig som

– og Lundgreen-Nielsen. Og her har Albeck helt glemt Helge Toldberg, som Borum jo ellers også virkelig inddrager.

Albecks jubilæumsforedrag demonstrerer på sin helt særlige måde, at vel er Grundtvig digter, og også som sådan af gigantisk format, men at han altså er det på en måde, der kræver en anden tilgang end lige den, der normalt anvendes i litteraturvidenskaben. Det, det egentlig drejer sig om hos Grundtvig, er af en anden karakter og bevæger sig på et andet niveau og i en anden retning, end hvad der almindeligvis er tilfældet i digtningen. For det er jo ikke bare det, at *salmer* ifølge sagens natur ikke er digtning på samme måde som almindelig digtning; det er navnlig det, at også Grundtvigs øvrige digtning på enestående vis adskiller sig fra for eksempel en Oehlenschlägers digtning.

Gustav Albeck – *Omkring Grundtvigs Digtsamlinger*

Gustav Albecks egen hovedtekst er *Omkring Grundtvigs Digtsamlinger. Studier i Grundtvigs lyriske forfatterskab 1808-16* (1955). Og det første sted, jeg vil inddrage, er det sted i begyndelsen af afsnittet “*Omkring Bekendtskabet med Sorterup*” (som vel at mærke følger lige efter kapitlet “Digteren og Krisen 1810”), hvor Albeck i forbindelse med omtalen af det “stille og stolte Sværmeri” i månederne efter “korstogsoplevelsen” den 9. oktober 1810 bruger ordet “*Funktionspoet*” om målet for Grundtvigs “dybtliggende Trang til at (...) stille sin Digtning i en stor Sags, ja i den Højestes Tjeneste” (62 f.).

salmedigter, hvor ikke mindst hans “mageløse opdagelse, at man kan spore digteren i en række af Grundtvigs prædikener” (42) viser “det fine øre, han har over for poesien i Grundtvigs salmer og prædikentexter” (43). – Det, Albeck her sigter til, er Thodbergs opdagelse af for det første det ejendommelige forhold, at Grundtvig, når han i en prædiken kommer op i en vis intensitet, begynder at skrive rytmisk og i sætninger, der nærmest kalder på at blive stillet op som “prosadigte” (frie vers), og for det andet det forhold, at flere af disse rytmiske passager kan ses at være forstadier til salmer (Thodberg 1983). Albeck mener ganske vist, at Thodberg “i sin iver finder for mange ‘digte’ i Grundtvigs prædikener” (43), men anerkender altså principielt dette bidrag til den *litterære* Grundtvig-forskning. Jeg har selv haft glæde – og helt central gavn – af at kunne læse med Thodberg’ske øren i også en ikke-prædikentekst, nemlig i det meget vigtige sted i *Imod den lille Anklager* (1815), hvor Grundtvig i stor “højhed” proklamerer, hvad der er hans egentlige lyst (i modsætning til den polemik og apologetik, han her er viklet ind i). Dette sted er vigtigt i min sammenhæng, fordi det er et stærkt udtryk for, hvad det er jeg mener, når jeg – til mine kritikeres fortrydelse – taler om “den egentlige Grundtvig”! (*Imod den lille Anklager*, 161 og 164, behandlet – og skrevet ud som frie vers – Christensen 1998, 132 ff.).

I afsnittet om *Saga. Nytaarsgave for 1812* (US II, 88 ff.) citerer Albeck in extenso Grundtvigs *udkast til forteale* (102 ff.) – efter at han har refereret hans berømte skelnen mellem de aktive, de passive og de *deponentiske* digtere. Og i nærværende sammenhæng kommer denne Grundtvigs skelnen til at stå i et nyt lys.

Nu er Grundtvig i 1811, hvor dette udkast er skrevet, ganske vist i en helt særlig situation, hvor kravet til en *styring af fantasiens flugt* er ganske særlig stærkt – og af en ganske særlig karakter. Men grundmønstret har en videre gyldighed.

Et meget langt stykke ligger Grundtvigs poetik jo helt på den *passive* side: Digteren skal bare lade synerne *ind-bilde sig* (jf. Borum om dette forhold her nedenfor) og derefter *udtrykke dem i ord*. Han afviser i hvert fald – også i sine senere perioder – den rent *aktive* mulighed, det vil sige den mulighed, at digteren bare bruger sin fantasi som et middel eller redskab i, som han siger her i forteale-udkastet, “dette eller hint Øiemed”. Men så er der altså, hvad han med en slags vittighed, han har hentet fra den latinske grammatik, kalder den *deponentiske* mulighed (passiv form, aktiv betydning). Og denne mulighed går her først og fremmest, for ikke at sige udelukkende, på det forhold, at fantasiens flugt skal *bedømmes*, så den kun kommer til at gå i én retning, nemlig “den hjemad til Gud”, så at de deponentiske digtere bliver “de religiøse eller kristelige”. Altså en klar religiøs eller direkte kristelig styring af fantasien (103).

Så siger Grundtvig ganske vist, at “denne Digterflok synes igen at kunne deles i mange Hobe, efter den Retning af Fantasien Enhver af dem billiger”. Men altså netop “synes”! For her er det jo udelukkende retningen “hjemad til Gud”, han har for øje. Men under den synsvinkel, jeg anlægger, dvs. *totaldigteren Grundtvig og det udfoldede poetiske potentiale hos ham*, kan der også ses noget andet og mere i det, nemlig på den ene side den retning, Grundtvig selv senere tog, og hvor det *aktive* element i det deponentiske går ud i et direkte historisk- og folkelig-politisk vekselvirkningsengagement, og på den anden side nogle forskellige rent poetiske retninger, hvor der hverken er tale om, rent passivt at give sig i fantasiens vold, eller om at udnytte fantasien i en mere eller mindre plæt og “forstemmende” hensigt (103).

Af en vis interesse er endelig påpegningsen af sammenhængen mellem *Europa, Frankrig og Napoleon* (1815) og digtsamlingen (nytårsgaven) *Heimdall* (US III, 145 ff.) – med gennembrudsdigtet “Et Blad af Jyllands Rimkrønike” (VK 1812, US III, 196-247). – Albeck peger på en tilsvarende sammenhæng mellem 1812-verdenskrøniken (VK 1812, US II, 167-422) og *Roskilde-Riim* (US II, 427-608) (213).

Helge Toldberg – Grundtvigs symbolverden

Helge Toldbergs disputats *Grundtvigs symbolverden* (1950) har spillet en stor rolle i mit eget arbejde med Grundtvig helt tilbage fra *Fra drøm til program* af (Christensen 1987). Det er for eksempel der, jeg første gang har mødt begrebet “sekundær teologi” i den særlige betydning, det har i forbindelse med Grundtvig.⁹ Men i nærværende sammenhæng er det jo ganske særligt Helge Toldbergs kortlægning af hele det symbol-univers, Grundtvigs digtning fra 1814/15 af udspringer sig i, der er af interesse.

I den helt særlige Toldberg’ske forstand er Grundtvig først og fremmest “total-digter”, for så vidt som han altså i helt overvejende grad i sine tekster bevæger sig inden for det samme ene symbol-univers.¹⁰ Men med den karakter, dette univers har, og den måde, Grundtvig bevæger sig i det på, er der ikke nogen klar grænse mellem denne “symbol-totalitet” og så den betydning af “total-digter”, jeg har gjort brug af i *Omkring Grundtvigs Vidskab*, nemlig den betydning, hvori der i Grundtvigs forfatterskab er tale om et “interaktivt” forhold mellem ham og omverdenen (den danske nation, det danske folk og den danske menighed). For der er jo hos Grundtvig ikke tale om et blot “poetisk” univers i en æstetisk distance fra virkeligheden, men tværtimod om en verden, hvor Grundtvig fletter sit eget liv ind i den store Danmarks-sammenhæng, som i øvrigt er fyldt med alle de symboler m.m., som Helge Toldberg gør så fremragende rede for. Toldberg vier da også selv hele sit andet kapitel til behand-

⁹ Det er således en fejl, at jeg ikke har fået dette med i Tillæg B i *Omkring Grundtvigs Vidskab*: “Primær og sekundær teologi”. Der burde her, foruden til Regin Prenter selv, have været henvist til Helge Toldbergs inddragelse af ham i *Grundtvigs symbolverden* (Toldberg 1950, side ix, 13 f, 173, 215 og 226), hvilket hermed er gjort. – Regin Prenter bruger betegnelsen “sekundærteologi” på den måde, Toldberg og jeg har overtaget, i artiklen “Die Frage nach einer theologischen Grundtvig-Interpretation” (Prenter 1936). Toldberg henviser udførligt til denne artikel på s. 13 f.

¹⁰ Flemming Lundgreen-Nielsen ser ganske vist kritisk på dette: “Toldbergs bærende konstruktion, læsningen af forfatterskabet 1815-1872 som én bog, er næppe holdbar, og skellet i 1815 (af Thaning II 1963 461 note 7 korrigeret til 1814) ved Grundtvigs første brug af mirum er utvivlsomt for skarpt (hvad Toldberg bemærker, men neddæmper (Toldberg 1950, 67)). Toldbergs forsøg på at konstruere et symbolunivers går uvægerligt ud over de enkelte indbyrdes vidt forskellige tekster, og værket opsplitter tolkningerne af den enkelte tekst efter dens forskellige symboler” (Lundgreen-Nielsen 1980, 24). Men denne kritik gør ikke Toldbergs Grundtvig-læsning mindre interessant i nærværende sammenhæng – hvor berettiget den end kan være, for så vidt angår den nærmere tolkning af de enkelte tekster som sådanne.

lingen af forholdet mellem “*Aktion og vision*” hos Grundtvig. Og dette kapitel vender jeg naturligvis tilbage til. Men først en ganske kort præsentation af selve Toldbergs litteraturvidenskabelige hovedanliggende.

Toldbergs arbejde er en strukturalistisk og symbolteoretisk undersøgelse af hele Grundtvigs forfatterskab, set som en autonom helhed, og han skelner mellem tre lag eller dimensioner deri: 1. Det eksistentialreligiøse (kristne) *substrat*, som Grundtvig vandt fra og med 1810 (men jo, vil jeg her føje til, også havde med sig fra barndomshjemmet og sit teologiske studium). – 2. Den *substans*, “som af en eller anden grund var blevet Gr. kær” (6), og som stort set er hentet fra Bibelen, Beowulf, Eddaen, Snorre, Saxo, folkeviserne, tidligere salmedigtning, og Jørgen Sorterup (viii). – 3. Selve symbol-*strukturen* i det symbol-univers, hvori Grundtvigs digtning efter 1814/15 kommer til at udspille sig.

Allerede inden han når frem til det ovenfor omtalte kapitel 2, får Toldberg sagt nogle ting, som er af interesse i nærværende sammenhæng. Det gælder således allerede præciseringen af, at selv om symbolet ifølge selve den symbolteori, hans undersøgelse hviler på, er uafhængigt af en kontekst, findes det i praksis oftest i en sådan og har da et særligt forhold til denne, så at det altså i nogle tilfælde (som fx Grundtvigs) ligefrem kan gælde, at

Symbolet er et led i den producerendes univers og bliver explicit, i det øjeblik andre delagtiggøres i det. Som litteraturforsker kan man være tilbøjelig til at overse, at en af litteraturens store kan have grebet ind i en udvikling paa en anden og mere afgørende måde end gennem de værker, han har skrevet (Toldberg 1950, 8).¹¹

Toldberg henviser herefter til netop sit kapitel 2, “hvor der skelnes mellem vision og aktion, *aktivt indgreb i tiden dikteret af syner*” [kursiveret af BC]. Og han indleder selve dette kapitel med at slå fast, at Grundtvig altså “hørte til den aktive aandstype, og at han selv opfattede visionen som en særegen form for aktion”.¹² Og han citerer *William Michelsen* for, “rammende”, at have sagt, at Grundtvig – altså

¹¹ Min note her: Dette er vel lidt uklart? For i Grundtvigs tilfælde er det jo i høj grad gennem sine (“totaldigter”-)værker, han har grebet ind, men jo altså ikke gennem dem *alene*, og slet ikke gennem dem som skønlitterære værker i almindelig forstand betragtet. Og det, Toldberg tænker på, må være, at netop Grundtvigs *symboler* er mere end bare nogle skønlitterære størrelser, nemlig symboler, der indgår i digterens og folkets, nationens fælles liv. Jf. behandlingen af Toldbergs kapitel 2 lige efter dette citat.

¹² Med henvisning til det først i *VU* trykte 1817-udkast *Om Ordet i Tanke, Tale og Skrift* (Fasc. 171b. *VU* II, 278 ff. (Toldberg 1950, 17 og 31).

så at sige den modsatte vej – “til stadighed følte begivenhederne i verdens og især Danmarks historie ‘som begivenheder i sit eget liv, der var med til at bestemme hans personlige udvikling’”.¹³ Idet Toldberg så skynder sig at føje til, at “Sagen har et endnu videre perspektiv: han prøvede efter evne og i lydighed mod Gud at *gribe ind* i disse begivenheder” (31). – Og nogle flere eksempler fra dette kapitel:

Alt polemisk i Gr.s forfatterskab er strukturelt set aktion: noget aktuelt, som kan rettes, og noget forbigangent, som kan antage anden form i menneskers bevidsthed ved ændring i den historiske dom (Toldberg 1950, 32).

(...)

Hvis folk skal paavirkes, maa det ske ved at delagtiggøre dem i vision (...) [og Grundtvig har i årene efter 1825] fundet nye maal for sin aktion: folkeundervisning og styrkelse af danskheden” (Toldberg 1950, 32).

Grundtvigs stærkeste “aktionsdigt” er *Nordens Aand* (1834) (US VIII, 40-51).

Det er en gennemførelse til yderste konsekvens af kampen mod Djævelen (...) Den digtning, Gr. skal laane tunge, griber enheden i symbolerne og sværger til tilknytningerne (mindelserne) som deres strukturelle grundtræk. Det er ikke et æstetisk principspørgsmaal for ham, men indgaar i den kamp paa liv og død mod den Onde, han føler sig engageret i (Toldberg 1950, 34).

Grundtvig er selv partner i sin mytiske digtning, hvorved læseren også bliver det.

Det er skjaldens natur at skabe sig “Selv en Fylking at nedmeie” (jf. den tidligere omtalte selvpoplevelse af Marathonslaget i barndommen); og paa Møens Klint, det naturskønneste sted i Danmark, har Gr. set sig udkæmpe *livets* kamp med “Opsals Jetten”, havfruens ransmand (Toldberg 1950, 34).¹⁴

Toldberg kaster et blik ud over Grundtvigs praktiske indsats som grundlægger af folkehøjskolen og som politiker. Og i forbindelse med påmindelsen om, at højskoletanken altså “ikke var et socialt, men et pædagogisk program” understreger han, at Grundtvig jo selv havde ønsket dette program “praktiseret paa alle undervisningstrin fra barneskole til universitet”.¹⁵ Grundtvigs virke sigtede på hele folkets

¹³ Michelsen-citatet er fra “Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri” 1945, 4).

¹⁴ Toldberg henviser her til *Nordens Aand* str. 2 (US VIII, 40).

¹⁵ Toldberg gør i noten hertil opmærksom på, at “Fra begyndelsen var det jo akademiet i Sorø, Gr. arbejdede paa at gøre til en mere praktisk anlagt konkurrent til Københavns universitet efter Londonuniversitetets forbillede,

vækkelse,¹⁶ men Toldberg ser også, hvordan Grundtvigs stærke vægtlæggen på dette folkelige program havde “nogen sammenhæng (...) med hans svage position i de akademiske kredse, hvor han fra begyndelsen følte, at han hørte hjemme” (36). Det er meget interessant at se, hvordan Toldberg også her – under sin symbolteoretiske synsvinkel – kommer til at se nogle sammenhænge på en måde, der nøje svarer til, hvordan jeg har set dem i *Omkring Grundtvigs Vidskab!*¹⁷

Og konklusionen bliver, at

Det er som hjerteskjald [i modsætning til *hjerne-skjald*] (...), Gr. føler sig kaldet til at øve sin digterindsats i det danske folk; og han vælger de dertil egnede strukturer uden hensyn til eller ligefrem paa trods af al poetik (Toldberg 1950, 37).

Flemming Lundgreen-Nielsen – *Det handlende ord*

Allerede i *Fra drøm til program* kunne jeg med tilslutning henvise til, hvad *Flemming Lundgreen-Nielsen* har peget på i sin disputats *Det handlende ord* (1980).

Det gjaldt først og fremmest hans bestemmelse af *året 1819* (helt præcis med ophøret af *Danne-Virke* i januar måned) som det år, hvorefter “Grundtvig ikke mere i ord og handling stiller sig ved siden af regulære digtere eller søger at ændre litteraturen på dennes egne præmisser”, idet han nu er blevet forment til “den Grundtvig, som uden om den egentlige skønlitteratur er blevet en dansk klassiker i det 19. århundrede”, forberedt “til en livsindsats af større format end den gennemsnitlige kunstners” (12).

jf. Orb.litt. V 262f”. – Og jeg kan jo her først og fremmest henvise til intet mindre end selve omslaget på *Omkring Grundtvigs Vidskab* og teksten dertil: “Billedet på omslaget viser Sorø Akademi ved den skovkransede sø i det sjællandske landskab. Grundtvigs drøm om et dansk folke-universitet”. Men det må ikke glemmes – hvad Toldberg jo også siger – at uanset Grundtvigs særlige engagement i det danske folkeliv og dets oplysning, så gjaldt hans syn altså en struktur, der omfattede alt fra barnelivet af og op til “Göteborg” (i en stadig vekselvirkning op og ned, og ned og op).

¹⁶ I noten hertil peger Toldberg på, hvordan “Oversættelserne af Saxo og Snorre fulgte nøje de i note 14 [se herefter] omtalte, i fasc. 255 b fremsatte synspunkter”. – Og det, Toldberg refererer i sin note 14 til kap. 2 er, hvordan Grundtvig allerede ca. 1808-1810 drøfter en mulig ny Saxo-oversættelses “anvendelighed blandt almuen”. – Jf. min egen påpegning i Christensen 1985 og Christensen 1998 af netop oversættelsernes store rolle i Grundtvigs total-projekt.

¹⁷ Se fx Christensen 1998, 328 og 524 ff.

Men det gjaldt også Flemming Lundgreen-Nielsens brug af begrebet “*selvsymbolik*” om Grundtvigs særlige måde at inddrage sin egen person på. I bogens “*Konklusion*” munder den korte oversigt over “Grundtvigs tyve litterære år i den danske højromantik” (884) ud i, at “Forfatteren Grundtvig og hans skrifter bliver til ét stort *symbol*” (885). Og de følgende 7½ sider af den i alt 16 sider lange konklusion kommer til at handle om dette, dvs. om “*Grundtvigs selvsymbolik*” (kursiveret her).

Flemming Lundgreen-Nielsen begynder med at tage et overblik over den af mange dele – både bag, omkring og i Grundtvig – sammensatte *baggrund* for dette ejendommelige fænomen (885 f.). Men ikke engang alle de dele tilsammen, Flemming Lundgreen-Nielsen her nævner, synes tilstrækkelige til at forklare den enestående måde, Grundtvig opfatter og indsætter sin egen person på. Det er klart, at den *psykologisk* bunder i “en uverificerbar medfødt evne til at opfatte tilværelsen symbolsk”, i hvilken forbindelse den jo så især skal ses som beslægtet med den romantiske enhedsfilosofi og den “ciffertydning og gådeløsning ved hjælp af anelse og inspiration”, den giver anledning til, ligesom den naturligvis skal ses på baggrund af hele den jødisk-kristne tradition for symbolsk og allegorisk tydning og læsning (885). Flemming Lundgreen-Nielsen nævner også synet på præsten som på én gang bare menneske og “Guds repræsentant i verden og frembærer af Guds ord og sakramenterne” (886). Og selv om det stadig ikke forklarer netop Grundtvigs stærke og gennemgående brug af sin egen person som symbol, er det naturligvis en afgørende del af baggrunden, Flemming Lundgreen-Nielsen peger på, når han til sidst siger, at

Religiøst måtte endelig Grundtvigs tro på Guds forsyn få ham til at skimte redskaber og udtryk for Guds vilje overalt, i verdenshistorien, Nordens historie, samtidspolitikken, tylvtefejden og *sin egen privathistorie* [kursiveret af BC] (Lundgreen-Nielsen 1980, 886).

Min replik hertil skal være, at selvfølgelig udgør alle disse ting baggrunden for Grundtvigs helt særlige måde at være digter på, men det helt afgørende er foreningen i Grundtvig som person af alle de forskellige elementer og sider i hans virke og selvforståelse. Han var poetisk og profetisk seer, og han var indgribende profet og reformator, en stor kirkelig og folkelig lederskikkelse, ja, en slags politiker. Han var en handlende seer med et handlende ord. Det var ham, der så, ham, der erfarede, og ham, der skulle virke. Derfor kunne han på én gang blive den, der *så*, den, der var det centrale *symbol*, og den, der skulle *udsige* det, han så og var, så det kom til at *virke*.

Det er da også dette, Flemming Lundgreen-Nielsen udtrykker til allersidst – med den formel for Grundtvigs digtning, vel at mærke også

i allerede årene op til 1819, som således både bliver selve tekstens sidste ord og hele bogens titel: “*det handlende ord*” (898). Men forinden har han karakteriseret Grundtvigs overgang fra før 1819 til efter 1819 således:

Grundtvig forlader den moderne litteraturs verden efter at have draget dens fornemste erkendelsesmiddel og udtrykselement, symbolet, ud af en overvejende værkrettet kunstnerisk sammenhæng for at bruge det i hverdagens arbejde. Han fylder hele sit liv og giver det virkekraft med sin symbolværdi, men prøver ikke mere at gøre skønlitteratur deraf (Lundgreen-Nielsen 1980, 895).

Efter 1819 omdanner Grundtvig “*sig selv og sin eksistens* [kursiveret af BC] til et forhåbningsfuldt udsagn om Danmarks og Nordens kristne fremtid” og udskiller “som ubrugeligt det meste af den litteratur, han har anvendt to årtier som offentlig skribent på, og begynder forfra” (Lundgreen-Nielsen 1980, 896; Christensen 1987, 59 f. og 300).

Af det her fremdragne fremgår, at vel er der altså en klar overensstemmelse mellem de ting, Flemming Lundgreen-Nielsen har peget på, og de resultater, jeg selv (jo også byggende på ham) er nået frem til, men det er der altså på den lidt skæve måde, at hvor jeg i både *Omkring Grundtvigs Vidskab* og nærværende artikel (ligesom Toldberg og Borum) inddrager hele forfatterskabet (og i *Fra drøm til program* går frem til 1832), er det hos Flemming Lundgreen-Nielsen udtrykkeligt kun de første tyve år, der direkte er undersøgelsens genstand. Men netop derved kommer Flemming Lundgreen-Nielsens to hovedpunkter til gengæld til at virke så stærkt. På den ene side fremhæver de efter-1819-forfatterskabets helt overordentlig særegne karakter. På den anden side fremhæver de den rolle, Grundtvigs selvsymbolik og ord-handling så alligevel spiller også allerede før 1819.¹⁸

I sit indledningskapitels afsnit om “*Vurderingskriterier*” gør Flemming Lundgreen-Nielsen rede for forholdet mellem samtidens og Grundtvigs poetik – gennem dennes forskellige faser, hvoraf den sidste, “1811-1819 med ny taktik fra julen 1815”, betegner “en afvikling af litterær skoling, [og] i mangel af bedre ord kan kaldes Grundtvigsk-nationalkristelig”, idet Grundtvig i denne fase ophører med at forholde sig til “forbilleder og genrer” og “i voksende omfang

¹⁸ Flemming Lundgreen-Nielsens senere behandling af denne side af sagen i kapitlet “Grundtvig og danskhed” i *Dansk Identitetshistorie* – med eksempler helt frem til 1864 – svarer til det billede, han tegnede af Grundtvig i *Det handlende ord*, også helt ud i kapitlets allersidste sætning: “Ordene kom til at skabe, hvad de nævnte” (Lundgreen-Nielsen 1992, 178). Og dette kapitel bekræfter i det hele taget yderligere min bestemmelse af Grundtvig som “kirkelig og folkelig total-digter”.

[forholder sig til] sine egen tanker om poesiens oprindelse, *virkning* [kursiveret af BC] og betydning” (19).

Flemming Lundgreen-Nielsen konstaterer, at “Grundtvigs poetik stemmer strukturelt med romantikkens”, men føjer straks til, at “hos ham er den religiøse definition af poesi udtrykkeligt kristen”. Men det er karakteristisk for *litteraturforskeren* Flemming Lundgreen-Nielsen, som vi senere skal se det hos *digteren og litteraturformidleren* Borum, at han lægger meget stor vægt på, at Grundtvig trods sit enestående særpræg alligevel har sans for almindelige poetiske faktorer, også “langt på den anden side af sin skønlitterære læretid”. Og at han for eksempel “endnu i 1838” reagerer ud fra et “begreb om kunstnerisk helhed”! Eller at han kan se “[m]angetydighed og dunkelhed” som “næsten en garanti for, at digteren faktisk har haft et syn, en ægte inspiration”! Eller at han kan anbefale “[l]ivlighed og velklang” og deri se “et sikkert Pant paa at der svævede noget Deiligt for Skjalden”! (20). I betragtning af, i hvor høj grad Flemming Lundgreen-Nielsens Grundtvig-forståelse ikke alene stemmer overens med min, men i høj grad ligefrem har været med til at danne den, virker det underlig overfladisk, når han her bliver hængende i spørgsmål som disse.

Tilsvarende synes Flemming Lundgreen-Nielsen at se med noget i retning af lettet undren på det forhold, at skønt Grundtvig måtte stå skeptisk over for “[b]egrebet og disciplinen *æstetik* [kursiveret af BC]”, ja, helst helt undgår selve dette *ord*, så nægter han alligevel ikke “en lovmæssighed i poesien”; han “mener” blot, den skal “søges i det gudskabte menneskes indre, ikke i ydre formers eller reglers historie”. Men den modsætning mellem “æstetik” og “poesi”, der her er tale om, drejer sig jo selvfølgelig for det *første* om noget andet end for eksempel “kunstnerisk helhed” (og lovmæssighed) eller ej, “mangetydighed og dunkelhed” eller ej, “livlighed og velklang” eller ej, og er for det *andet* ikke kun en modsætning mellem “totaldigteren Grundtvig” og “det æstetiske”, men også mellem dette, og så poesiens dybdedimension overhovedet, såvel hos Grundtvig som hos andre, mere almindelige digtere (21).

Flemming Lundgreen-Nielsen henviser ligefrem til “[u]tallige gennemrettede og tilfilede manuskripter” og til “direkte udtalelser”, hvori han ser beviser på, at “Grundtvig i egen digterisk og kritisk praksis nok vidste, hvad det var at arbejde æstetisk”! (21). Og afsnittet slutter med denne sande, men alligevel ejendommeligt dobbeltsidige og beskedne konklusion:

Det er da ikke uberettiget at sætte Grundtvig i forhold til og bedømme ham ud fra den samtidige æstetik, *skønt den poetik, han selv prøver at sammenstille, unægtelig er interessantere* [kursiveret af BC]. At Grundtvig ved næsten enhver lejlighed *underordner komposition, stil*

og metrik sit budskab og sigte [kursiveret af BC] med en tekst – eksempelvis i en fragmentarisk forelæsning 1814 over “Roskilde-Riim” (...) – betyder jo også, at han er sig disse æstetisk-tekniske kategoriers eksistens bevidst. Bedømmelsen af Grundtvigs tyve skønlitterære år kan ske ud fra en vekselvirkning mellem hans egen og samtidens poetik. Ved at fokusere på et niveau – ordkunsten – i Grundtvigs skrifter, han selv betragtede som ikke ligeegyldigt, men vel underordnet, kan litteraturhistorien vinde et kapitel om digteren og æstetikerens Grundtvig (Lundgreen-Nielsen 1980, 21).

Og i slutningen af afsnittet om “*Placering i Grundtvigforskningen*”, hvor det altså netop er hans eget arbejdes placering og karakter, der er tale om, siger Flemming Lundgreen-Nielsen, at en af de myter om Grundtvig, der må skaffes af vejen, er den, “at han umiddelbart og ubesværet skrev digte i lange baner uden rigtigt at vide, hvad han gjorde” (27). Virkeligheden er nemlig tværtimod, at

Grundtvig har i de tyve ungdomsår, der her er emnet, brugt megen tid på at tænke og skrive i æstetiske baner og løse æstetiske problemer, han var belæst i faglitteraturen og forstod som regel i teoretiske overvejelser over sin egen digtning, hvad han som digter gjorde. Den “*poetiske*” [kursiveret af BC – men Lundgreen-Nielsens anførselstegn!] sans (med alt, hvad det i hans definition indebar) er *det centrale i hans væsen* [kursiveret af BC]. Derfor kan i det følgende det fagligt litterære (i vid forstand) ses som brændpunkter i hans virksomhed, også hvor der inddrages tekster uden for skønlitteratur og litteraturkritik (Lundgreen-Nielsen 1980, 28).

Flemming Lundgreen-Nielsen har altså, ligesom vi skal se det for Poul Borums vedkommende, øje for, at Grundtvig *også* er “totaldigter” i den forstand, at han er digter ud over alle genremæssige grænser. Men det er altså noget andet, end hvad jeg forstår ved “totaldigter”, ja, det ligger i og for sig på en nærmest modsat led. Det afgørende fælles er, at der er tale om en “poetisk totalitet”

Et helt anderledes rammende udtryk for Grundtvigs enestående digterkarakter er det, når Flemming Lundgreen-Nielsen i afsnittet “*Disposition*” siger, at hans bog “er komponeret som en fremskriden fra det mindste (den 15-årige skoledrengs stilehefter) til det største (*symbolet Grundtvig*) [kursiveret af BC]” (28).

Herefter vil jeg nu – uden mange kommentarer – fremdrage nogle af de enkeltiagttagelser, Flemming Lundgreen-Nielsen har gjort, for så vidt angår “handlings-karakteren” af og selvsymbolikken i allerede Grundtvigs før 1819-forfatterskab. Det gælder for eksempel allerede Grundtvigs mytologiske forskning i sommeren 1807, som “ikke kun [er] et personligt anliggende”; den skal “karakteristisk for Grundtvigs hele indstilling *også anvendes praktisk* [kursiveret af BC]. Flemming Lundgreen-Nielsen citerer hertil Grundtvigs eget udsagn i et udkast fra

sommeren 1807,¹⁹ hvor det egentlig er forholdet mellem poesi og videnskab, det drejer sig om, det vil sige det forhold, at hos Grundtvig er begge dele ét, “eller rettere *at jeg hverken er eller nogensinde vorder egenlig Digter* [kursiveret af BC], men *kun Organet for en svunden Alder* [kursiveret af BC]” (Lundgreen-Nielsen 1980, 213. – Jf. Christensen 1998, 48 f.). Hvilken sidste bestemmelse vel at mærke skal ses i den sammenhæng, at

[Grundtvig] synes at se et dobbelt formål med historisk digtning over nordisk oldtid: en genfødselse af fædrelandskærligheden som betingelse for folkets fortsatte beståen og (...) en hjælp til den enkelte læser til at rive sig løs – vel fra den usle eksistens. [Men Grundtvig] har til stadighed begge i synsfeltet. Manuskriptet er den første begyndelse til en teori for den historiske digtning (Lundgreen-Nielsen 1980, 215).

Ud fra sit religiøse historiesyn “tager Grundtvig afstand fra en blot humanistisk historiegendigtning. Den historiske digtart er for ham religiøs symbolisme” (216). – Hvortil jeg vil sige, at en “religiøs symbolisme” jo ikke i sig selv og nødvendigvis behøver at være “handlende”, indgribende, men blot kan være en hjælp til den enkelte læser af den i citatet her ovenfor omtalte karakter. Men med Grundtvigs organiske historiesyn og med hans “forestilling om oldsagnene som bærere af en historisk dansk folkebevidsthed” (216) bliver grænsen mellem de to formål naturligvis flydende.

Et meget tidligt eksempel på Grundtvigs forkyndende og indgribende digtning er *Maskeradeballet i Dannemark 1808* (US I, 225-240). Flemming Lundgreen-Nielsen kalder det “en besynderlig digtning”, som skal “være ‘Syn’, ikke litterær kunst, men *forkyndelse* [kursiveret af BC] på linje med Grundtvigs landeværnsprædikener”. Men også her finder Flemming Lundgreen-Nielsen det fornødent at fremhæve, at “Alligevel spiller teksten på læserens forventninger til litterær komposition” (230).

Og medens Flemming Lundgreen-Nielsen kan fastslå, at Grundtvigs *livsanskuelse* i årene 1805-1810 “klart nok ikke [var] romantisk”, må han samtidig gøre opmærksom på, at han respekterede de traditionelle lyriske genrer, og “nok aldrig [har] været mere formbevidst end netop i dette femår”. Men så kommer den meget karakteristiske og interessante tilføjelse: “Først i senere perioder skulle han nå større kunstneriske højder i *subjektiv* [kursiveret af BC] poesi” (407 f.). Hvor man altså også skal bemærke, at Flemming Lundgreen-Nielsen udtrykkeligt – men jo helt i overensstemmelse med

¹⁹ “Om gamle Nords skrevne Mindesmærker og især om den poetiske Edda Et Ord til alle rette Nordboer” (fasc. 257). Det her citerede sted er fra nævnte fascikel Iv.

sit arbejdes anlæg – nøjes med at tale om de *kunstneriske* højder i den poesi, som altså netop ikke kun er “kunst”!

Grundtvigs ejendommelige begreb “den deponentiske digtertype” har allerede været præsenteret i nærværende artikels Gustav Albeck-afsnit, og Flemming Lundgreen-Nielsen føjer ikke væsentligt nyt til. Men i sin status over året 1811 ser han “den begyndende symboldannelse omkring [Grundtvigs] egen personlighed” som “[d]et vigtigste, men endnu fulgte træk i hans selvbiografiske poesi”. Hvorefter han i den næste sætning fastslår, at “Mest umiddelbar fremtid er der i årets største private arbejdspræstation, omskrivningen af Schouboe-lærebogen til en verdenskrønike” (515).

I de to her citerede sætninger kommer de to hoved-elementer i Grundtvigs totaldigter-praksis til at stå ved siden af hinanden. Verdenskrøniken 1812 skal jo, som jeg også selv udtrykkeligt fremhæver det i min gennemgang i *Omkring Grundtvigs Vidskab*, netop *ikke* læses som en dårlig, af subjektive domme plettet, historie-håndbog, men som “i alt overvejende grad (...) et skrift af apologetisk, opbyggende, polemisk, folkeopvækkende og profetisk karakter” (Christensen 1998, 70). Det viser jo særlig klart bogens faktisk dobbelte udmunding i nogle store forhåbninger til oprettelsen af det nye norske universitet – nemlig såvel til slut i selve teksten som i den sidste af bogens mange note-tilføjelser, hvor der oven i købet begge steder sluttes med et “Amen!” (*US* II, 389 og 422).

Dette ser Flemming Lundgreen-Nielsen naturligvis også, men herudover er det interessant, at han for det *første* ser 1812-verdenskrønikens afsnit om europæisk og nordisk litteratur som sammenlagt udgørende “en veritabel litteraturhistorie”, der oven i købet betegner “et kæmpeskridt i retning af den organiske litteraturhistorieskrivning, som N. M. Petersen grundlagde 40 år senere” (558). Ja, Flemming Lundgreen-Nielsen kan føje til, at

Strukturelt foregriber Grundtvigs litteraturhistorie Georg Brandes’ mesterligt – og ensidigt – komponerede hovedstrømninger 1871 ff., selv om de to unægtelig skuer ud over litteraturen med forskellige slags briller (Lundgreen-Nielsen 1980, 558).

Men navnlig er det for det *andet* interessant, at Flemming Lundgreen-Nielsen også anlægger en betragtning på 1812-verdenskrøniken som selv en slags digterværk (558 ff. – jf. Poul Borums inddragelse af faktisk hele forfatterskabet), ja, han giver den til slut ligefrem denne karakteristik:

National i hensigt, kristen i tendens, romantisk i udtryk er *VK* 1812 *en digters værk* [kursiveret af BC], et af de oversete litterære hovedværker, Grundtvigs forfatterskab har så mange af (Lundgreen-Nielsen 1980, 562 f.).

I sin “*Status 1812*” peger Flemming Lundgreen-Nielsen på, hvordan Grundtvig “*i stigende grad [gør] sin egen åndspersonlighed til et tegn for den gammellutherske kristendom [kursiveret af BC], i praktisk handling i oplæsningen af det vældige ‘Roskilde’-digt, på tryk på årets sidste dag i mindedigtet over Reinhard*” (569).²⁰

Grundtvigs taler i *Helligtrekongerlyset*, januar 1814 (US III, 7-51), karakteriserer Flemming Lundgreen-Nielsen således:

At al hans *indgriben* [kursiveret af BC] drejer sig om det ene at indgive de unge tiltro til Guds kraft alene[,] ligger i logisk forlængelse af hans historiesyn i VK 1812. Helligtrekongertalerne er Grundtvigs hidtil mest storstilede forsøg på at *overskride de litterære genrers begrænsning* [kursiveret af BC] (Lundgreen-Nielsen 1980, 604).

I indledningsdigtet i heftet med *Prøver af Snorros og Saxos Krøniker* 1815, *Mindesang paa Fædres Gravhøi* (US IV, 8-13) er Grundtvig med Flemming Lundgreen-Nielsens ord “kun et hanefjed fra rent ud at erklære sin egen person og virksomhed for et pant på fædrelandets genrejsning” (654).

Nytårgaven *Heimdall* (1815) hvis afgørende poetiske gennembrudskarakter jo – med rette – er et hovedpunkt hos Helge Toldberg, er “Grundtvigs sidste verdslige digtsamling for de næste 23 år”.²¹ I den afsluttende stroferække i tilegnelsesdigtet *Til Dana* (US III, 146-149) “anbringer Grundtvig *sig selv centralt som skjalden med himmelspejlende hjerte* [kursiveret af BC] (str. 13 og 17)” (662).

Fælles for *Forslag til Norges Heltedigt* (PS IV, 69-126) og *Et Blad af Jyllands Rimkrønike* (US III, 196-247) er “Grundtvigs høje vurdering af Danmarks, danskhedens og *sin egen* [kursiveret af BC] forløsende evne i kraft af Guds nåde” (677).

Digtsamlingen “Heimdall”s sammenbragte tekster kan anskues som en helhed under én synsvinkel, – titlens (...) – og vækkerfunktionen samler de egenskaber, Grundtvig har stræbt efter at udtrykke i digtsamlingen. Den består af tekster med vækkende råb og indtrængende forkyndelse, henvendt til det danske folk, til jyderne, til nordmændene, til kongen og til dronningen (...) *i skjaldens egen vægterskikkelse* [kursiveret af BC] (Lundgreen-Nielsen 1980, 677).

I sin “*Status 1815*” nævner Flemming Lundgreen-Nielsen det meget tydelige totaldigter-element, som ligger i Grundtvigs bestræbelse på at “få krønikerne finansieret af og fordelt til de rette grupper af medborgere, i en imponerende eksemplifikation af en *omsætning af*

²⁰ “Vogteren ved Luthers Grav”. Frantz Volkmar Reinhard var en førende gammelluthersk forkynder. Se Lundgreen-Nielsen 1980, 564.

²¹ Den næste bliver *Nordiske Smaadigte* (1838).

litterært sværmeri for folket til praktisk folkelig virkelighed” [kursiveret af BC] (680).

Og Flemming Lundgreen-Nielsen ser i “*Status 1817*” “[d]en vældige selvsymbolik i ‘*Paaske-Liliens*’ *lyrik*” (*Danne-Virke* II, 291-325, *US* III, 438-459) som “en strukturel foregribelse af ‘*Nyaars-Morgen*’s”, men gør samtidig opmærksom på, at *selvsymbolikken ikke fastholdes*. Grundtvig koncentrerer sig nu om det videre arbejde med oversættelserne og om, hvad Flemming Lundgreen-Nielsen betegner som “samfundsfilosofien i ‘*Danne-Virke*’”. Statusopgørelsens facit er, at “Som digter og litteraturkritiker har Grundtvig nærmest opgivet ævred” (775).

Men når Flemming Lundgreen-Nielsen i denne helt rigtige iagttagelse udtrykkeligt peger helt frem mod også *Nyaars-Morgen*, 1824 (*US* IV, 238-343), må det så også understreges, at perioden 1819-1824 til gengæld spiller en helt central rolle i dette store digts sammenfletning af Grundtvigs og Danmarks myter, hvorved den altså i sig selv bliver en del af totaldigteren Grundtvigs selvsymbolik! (*Nyaars-Morgen*, 5.-7. sang. – Christensen 1987, 48 f., 50 f., 56 ff., 68 og 78 ff.

Det sidste kapitel i selve *Det handlende ords* tredje hoveddel bærer overskriften “*1818 – januar 1819: udgang af den skønlitterære verden*”, og i sin “*Status*” over denne periode konstaterer Flemming Lundgreen-Nielsen, at “De tretten måneder bliver i realiteten de sidste, hvor Grundtvig forsøger at hævde en plads som verdslig litterat – digter, kritiker, æstetiker og kulturdebattør” (857). Og *sammenfatningen* af hele tredje hoveddel indledes med den karakteristik af årene 1811-1819, at de “betegner i Grundtvigs forfatterskab en afvikling af de skønlitterære kategorier, former og normer” (858).

I den “*Epilog*”, hvori Flemming Lundgreen-Nielsen kaster et blik frem over Grundtvigs forfatterskab efter januar 1819, slår han fast, at

Efter midten af 1820’erne var Grundtvig en brugsdigter [kursiveret af BC], der skrev for at fremme sine formål i en form, han selv bestemte uden at lade sig påvirke af yngre digtere eller af recensenter, – læredigte, salmer, lejlighedsdigte, fædrelandssange, skolesange. Den personlige lyrik er skudt mere tilbage. Hans sidste verdslige digtsamling “*Nordiske Smaadigte*” 1838 [kursiveret af BC] er dels et forlæggerinitiativ (fra Norge), dels et optryk af ældre digte i en art fortsættelse af “*Kvædlinger*” 1815 (Lundgreen-Nielsen 1980, 867).

I sin afsluttende “*Konklusion*” siger Flemming Lundgreen-Nielsen, at

Alle disse skikkelsers egenskaber [c: Guds stridsmand, martyr, profetisk forkynder] samler Grundtvig i den oldnordiske betegnelse *skjald* for den ordkunstner, der søger sandheden og kæmper for at fremme den praktisk i livet – modsat digternes illusoriske forsoning

med tilværelsen og dens onder i værker, hvis afrundede ydre form slutter omkring et destillat af tilværelsens skønhed, godhed, nydelse og smerte (Lundgreen-Nielsen 1980, 883 f.).

Poul Borum – Digteren Grundtvig

I nærværende sammenhæng er *Poul Borums* bog *Digteren Grundtvig* (Borum 1983) allerede og helt overordnet interessant i selve forholdet mellem titlen, og så den måde, han lægger sin behandling an på.

Det sammenfattende ottende kapitel i Borums bog har titlen “*Enheden*”, og her erklærer Poul Borum indledningsvis, at han straks fra starten vidste, at

synsvinklen “digteren Grundtvig”, som for mig var og er den centrale, skulle udfoldes over hele hans produktion i alle genrer og former (Borum 1983, 258).

Dette er en meget stærk måde at sige “totaldigteren Grundtvig” på, for så vidt angår selve det forhold, at der er en total sammenhæng i hele Grundtvigs forfatterskab, og at denne sammenhæng netop må behandles i sin totalitet i en bog, der bærer titlen *Digteren Grundtvig*. For så vidt er der altså her overensstemmelse mellem Poul Borums og mit syn på Grundtvig. Men på den anden side er der den meget store – og meget bemærkelsesværdige – forskel mellem hans og mit syn, at hvor jeg som primært, om end “poetisk engageret”, teolog konstaterer – som noget, der altså kan ses som en mangel hos Grundtvig, at der i hans fremtræden som hverken mere eller mindre end “totaldigter” er tale om en *ensidighed*, der gør det nødvendigt at operere med begrebet det udfoldede poetiske potentiale hos Grundtvig, så er der intetsteds tale om noget sådant hos Poul Borum, som jo altså selv er, om end teologisk velorienteret, digter og litteraturformidler.

Men når Poul Borum bekender sin tro på én Grundtvig, må jeg selvfølgelig erklære mig enig med ham, og især altså når han erklærer, at han ikke vil have sin Grundtvig “fordelt på en hel masse ‘roller’ – mytologen, historikeren, digteren, prædikanten, salmisten o.s.v.” (260).

Og dog. Der mangler jo noget i Poul Borums opregning af Grundtvigs “roller”, nemlig hans virke som *oplysningsmand*, *folkelig* og *national profet*, *politiker* osv. Poul Borum kan med det brede digter-syn, han anlægger, se en enhed i de “roller”, han opregner. Og det ville han nok også kunne i den forlængelse, jeg her har føjet til. Men når jeg som teolog skal bestemme Grundtvig som “totaldigter”, bliver jeg ikke alene nødt til at pege på den ensidighed eller ligefrem mangel, der alligevel er tale om, men også nødt til at sætte dobbeltbestemmelsen “*kirkelig* og *folkelig*” foran. For om end det

poetiske udtryk, ja, for så vidt også det poetiske univers, er det samme i de forskellige dele af Grundtvigs forfatterskab, så er det alligevel to forskellige sammenhænge, han bevæger sig i, med to forskellige slags teologi, den "primære", strengt retroende i den kirkelige sammenhæng, hvori han kun så sig i selskab med ganske få af sine elskede danske landsmænd, og den "sekundære", selvkonstruerede teologi i den folkelige og nationale sammenhæng.²² Men det var selvfølgelig den samme ene Grundtvig, der af omstændighederne og sin egen kombination af øm samvittighed, folkelig solidaritet og (også) folkelig kaldsbevidsthed blev tvunget til at fordele sin indsats på i hvert fald disse to hovedområder!

Men forklaringen på, at Poul Borum har så let ved at få alt hos Grundtvig til at gå op i den samme enhed, er jo nok, at han – om end altså med stor teologisk forståelse – anlægger et rent poetisk syn på sin hele Grundtvig. Det vidner ikke mindst det forhold om, at han bruger hele det andet afsnit af sit slutkapitel på Grundtvigs hemmelige syn af Johannes' Åbenbaring og Christenhedens Syvstjerne". Man kan sige, at Borum anlægger et "total-poetisk" syn på "skjalde-profeten" Grundtvig.

Men nu til de udvalgte udsagn fra selve Poul Borums fremstilling og mine replikker til dem.

Borum lægger straks ud med den for hans bog karakteristiske, både kollegiale og kongeniale, spilloren videre på Grundtvigs billeder og udtryk. Han har jo set, at ordet "særsyn" både forekommer i titlen på det allerførste stykke tekst, Grundtvig fik trykt, og i et af hans sene digte.

Titlen på Grundtvigs læserbrev i ugebladet *Politivennen* den 14. januar 1804 er *Et Særsyn i det nittende Aarhundrede* (US I, 38 f.) (Borum citerer Grundtvig med moderniseret retskrivning, men jeg bringer citaterne med de oprindelige stavemåder). Og her betyder det, som Borum også angiver, slet og ret "mærkværdighed" eller "sjældenhed". Men Borum ser samtidig et profetisk indhold i dette ord på dette sted:

Grundtvig var ikke blot selv et særsyn i det nittende århundrede, han havde også et sær-syn, en digterisk-profetisk gave, som er mærkværdig og sjælden i verdenslitteraturen (Borum 1983, 11).

²² Grundtvigs "sekundære" teologi spiller en stor rolle i *Omkring Grundtvigs Vidskab*, men behandles samles i Tillæg B "Primær og sekundære teologi" (Christensen 1998, 520-523). Se også nærværende artikels sidste afsnit.

Og selve ordet dukker op igen 54 år senere, nemlig i første strofe af digtet til Grundtvigs tredje hustru *Til min Asta* fra 1858 (US X, 485 f.), og nu “tydeligvis” brugt “udvidet-symbolsk”:

Underligt er vort jævne Land,
 Alfer omsvæve dets Skove,
 Og under Fuglesang ved Strand
 Havfruer dandse på Vove;
 Særsynet kommer som en Tyv,
 Skov! fra Dit Skjul og Havets Dyb!
 (US X, 485; Borum 1983, 11)

Borum bemærker også, at det er det “underlige” (dvs. underfulde) sjællandske landskab, digtet tager sit udgangspunkt i. Men han går ikke videre ind på det karakteristiske forhold, at Grundtvig i dette digt til sin kone bevæger sig fra det underfuldt besjælede danske landskab via det danske modersmål og dets skjalde til sig selv og den lykke, det er for ham at være vis på kvindens kærlighed, inden han (efter en strofe til hver af sine to første koner) når frem til den ene strofe, der rettes til hans “datterlige” “tredje Viv”. Og jeg ser dette som ét blandt mange eksempler på, at Grundtvig, også når han egentlig skulle være ganske *privat*, er total-digter; selv da handler digtet om sammenfletningen af Danmarks og Grundtvigs underfulde liv.

Om den historisk-biografiske Grundtvig-forskning siger Borum, at dens formål har været at påvise, “hvorledes kilderne udsprang” til de syner, “som siden løb sammen i den vældige strøm vi kalder ‘Grundtvig’” (13). Man skal her særligt bemærke anførelsestegnene omkring Grundtvigs navn; med dem kommer det til – hvad der jo er fuldstændig korrekt – at betegne ikke bare en person, men en institution og et symbol.

Borum citerer digtet *Havet* (*Saga* 1812), hvor Grundtvig slutter sin revselses-tale med dette (for denne periode) karakteristiske vers- og rimpar: “Mærk disse Ord! de er ej mine egne, / Jeg dig advarer paa Himmels Vegne” (*PS* I, 364). Og selv om Borum må siges at strække sit enheds-syn til det yderste, når han på grundlag af fortalen til *Saga* siger, at dette er et udtryk for “den ufravigelige kristne og romantiske poetik, som er grundlaget for [Grundtvigs] digtning gennem de næste tres år”, er der alligevel tale om en rigtig iagttagelse, især for så vidt som han ser den samme “profetiske vished” i *Sagas* “selvbiografiske poesi” og i 1812-Verdenskrøniken (23 – jf. Flemming Lundgreen-Nielsen her ovenfor).

Borum har det lidt svært med de ganske særligt for digteren Grundtvig store årstal 1815 og 1824.²³ Men han må dog indrømme, at “der er noget afgørende rigtigt i Helge Toldbergs idé om, at året 1815 er det centrale år for digteren Grundtvig: hans gennembrud til sit eget sprog” (28). Og herefter citerer han de fem sidste strofer af indledningsdigtet til *Prøver af Snorros og Saxos Krøniker*: “Mindesang paa Fædres Gravhøi” (US IV, 8-13), som han har kaldt “et af den unge Grundtvigs flotteste digte” (27 f.), men som jo også virkelig er, hvad jeg vil kalde et nationalt “total-digt”.

Efter at være gået helt frem til 1827-skriftet *Skribenten Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Litteraire Testamente* (US V, 155-180) indrømmer Borum, at “På en måde er det selvfølgelig rigtigt nok, at dette er skribenten Grundtvigs testamente. Skribenten, ‘litteraten’ Grundtvig er færdig”, og han citerer Flemming Lundgreen-Nielsen for, at efter *Nyaars-Morgen* “drejer Grundtvig sit forfatterskab over i retning af mere objektive genrer, oftest af belærende art” (Lundgreen-Nielsen 1980, 892) (Borum 1983, 31 f.). “Men han bliver ved med at skrive digte!”. Hvorefter Borum ganske vist må indrømme, at “Der kommer dog ingen digtsamlinger. (...) Men personlige og nationale lejlighedsdigte”.²⁴ Og sange – til brug i “den nye folkelige kultur med både religiøse og verdslige møder” (32).

Det er interessant – og karakteristisk – at Borum her taler om “1827” på en måde, der svarer til, hvordan Flemming Lundgreen-Nielsen og jeg taler om allerede “1819”, det år, jeg – sammen med Grundtvig selv! – betegner som et helt anderledes virkeligt “døds-år”.²⁵ Men Borum omtaler *ikke* året 1819; han citerer blot Flemming Lundgreen-Nielsen for, hvad han siger om Grundtvigs udvikling efter 1824 (*Nyaars-Morgen*).

Efter således trods alt (mere eller mindre modstræbende) at have markeret “Grundtvig-årene” 1815 og 1824 kommer Borum i sin indledende oversigt over Grundtvigs forfatterskab frem til året 1832, og hvad derefter fulgte. Men igen meget karakteristisk – og på en meget karakteristisk måde – er det af Grundtvigs digteriske produktion efter 1832 *Sang-Værk til den Danske Kirke* (1837-1841), der omtales

²³ Forud for indrømmelsen til Toldberg, for så vidt angår året 1815, må Borum derfor afgive den rigtignok også virkelig morsomme erklæring, at han ikke i denne bog vil tage stilling til, at Grundtvig “populært sagt meldte sig ind i Indre Mission i 1811, i Kirkeligt Samfund i 1825 og i Tidehverv i 1832”! (Borum 1983, 28).

²⁴ Jf. Flemming Lundgreen-Nielsens tilsvarende bemærkninger om *Nordiske Smaadigte* (1838).

²⁵ Lundgreen-Nielsen 1980, 12. – Christensen 1987, 43 f., 48 f., 51, 57, 59 f., 62, 68 og 78 ff.. – Christensen 1998 19, 27, 219 f., 234, 491 f. og 506.

først – og bliver betegnet som “den mest enestående digtsamling i den danske litteratur” (34).

Samtidig med, at Borum igen og igen anlægger sin litterære betragtning meget bredt på meget store dele af hele Grundtvigs forfatterskab, er han godt klar over, at Grundtvig er digter på en helt særlig måde – idet han så dog alligevel tager forbehold for den måde, hvorpå man fra både den ene og den anden side har villet regne Grundtvig for stående uden for litteraturen:

Digteren Grundtvig skrev brugskunst: salmer, prædikener, sange, politiske og pædagogiske skrifter, foredrag, taler. Han regnedes ikke til litteraturen mere, og siden har han ofte haft svært ved at finde en plads i den, fordi litteraturforskerne og grundtvigianerne fra hver deres side frakendte ham pladsen; de første følte ham mindreværdig, de sidste mereværdig (Borum 1983, 34).

Og Borum peger i denne forbindelse på det underlige forhold, at også de to andre giganter i 1830'ernes og 1840'ernes danske litteratur, H. C. Andersen og Søren Kierkegaard, “faldt uden for ‘litteraturen’ i snæver skønlitterær forstand”, idet den førstes storhed “hviler på hans eventyr for børn” og den anden var filosof, “selv om han skrev romaner”. Og Grundtvig skrev altså kun “brugskunst” (34).

Omvendt er *Oehlenschläger* den repræsentant for litteraturen i snævrere forstand, det er mest nærliggende at sammenligne Grundtvig med, når man skal prøve at forstå hans egenart (se også de andre steder her i artiklen, hvor disse to sammenlignes). Og hvad dette forhold angår, kan Borum for eksempel omtale Grundtvig som “en Oehlenschlägers kristelige arvtager” (23). Eller han kan om det helhedssyn på myterne, som Grundtvig fandt på Langeland, sige, at det var – som altid hos Grundtvig – “på samme tid poetisk, historisk og kristeligt”, idet denne samtidighed dog også skabte “spændinger, som gjorde de resulterende værker mindre ‘fuldkomne’ i konventionel æstetisk forstand end f.eks. Oehlenschlägers i århundredets første årti” (41).

Men hos Oehlenschläger ender for eksempel gendigtningen af Vølvens Spådom i slutningen af *Nordens Guder* (1819) “som idyl, dramatisk idyl” (48). Borum citerer fire strofer og fastslår, at “man er aldrig i tvivl om, at ‘asers skare’ i virkeligheden er statisterne på Kongens Nytorv”. Og han sammenfatter forskellen mellem de to digtere således: “Dåd forvandles [hos Oehlenschläger] til spil – hos Grundtvig forvandles dåd til forløsning” (49).

Men Borum betragter stadig Grundtvig som – romantisk – digter; Grundtvig og Oehlenschläger, det er “den vilde romantiske tanke over for den klassicerende romantiske følelse” (49). Hverken mere eller mindre!

Dansk Ravne-Galder (skrevet 1860) (US X, 364-482) betegner Borum som “et overset mesterværk”, ikke bare fordi det har mange gode enkeltsteder, men fordi det udgør “en helhed, et af Grundtvigs største syner”, hvori han “ligesom i Kirke-spejl i de følgende år kan inddrage sig selv i både fortidens, nutidens og fremtidens historie på en naturlig måde, stolt men uden selvglæde” (62 – jf. Christensen 1998, 433 ff.). Men samtidig peger Borum på, at dette digt af Grundtvig “i sine mange filosofiske indlæg viser en forbavsende lighed med (...) *Herman Melvilles* [kursiveret af BC] (...) *Clarel* fra 1876” (Borum 1983, 64 f.). Hvortil jeg igen vil sige, at det selvfølgelig under alle omstændigheder er interessant at finde frem til forfattere, der fremtræder som paralleller til Grundtvig, men at der så vidt mig bekendt ingen sidestykker findes til den måde, hvorpå Grundtvig – og med så store virkninger ude i virkeligheden – kobled sin egen person sammen med nationens og folkets liv. Jeg har desværre ikke læst hverken Melvilles digt²⁶ eller noget særligt af, hvad der i øvrigt er skrevet af folk, man har peget på som paralleller til Grundtvig, men uanset hvad resultatet vil vise sig at blive, er det en klar opgave for Grundtvig-forskningen at få foretaget en bred undersøgelse af dette forhold, især naturligvis for så vidt angår 1800-tallet.

I sit tredje kapitel, “*Historie*”, giver Borum indledningsvis en karakteristik af Grundtvigs historiesyn. Men også her må han jo anlægge sit total-digteriske syn på Grundtvig, idet han siger, at

det sær-egne [sic!] ved Grundtvigs historiesyn og kultursyn er jo dets mangfoldige digteriske udtryk – ikke blot i digte, men også i f.eks. de historiske værker læst som digtning [NB!], som fiktivt-kognitive sprogkunstværker (Borum 1983, 68 – jf. Flemming Lundgreen-Nielsen her ovenfor).

Herefter følger en grundig gennemgang af *indskriften på Oddens mindestøtte* (1809) (US I, 756-757), der til slut betegnes som byggende på, hvad Borum med sin helt personlige tilegnelse af Grundtvigs forkærlighed for bindestregs-tydeliggørelser, kalder “id-entifikation”:²⁷

Thi i dette på overfladen overpersonlige digt er Grundtvig jo i høj grad til stede. Det var ham, der skrev det, og ikke Oehlenschläger. (...) Og er han, Nordens Mytologis forfatter, måske ikke allerede en bautasten? (...)

²⁶ *Clarel* omtales i Politikens *Verdens Litteratur Historie*, 8, 1973, 456.

²⁷ Borum spiller her – fremgår det af det følgende – på ordet “id” i indskriftens tekst, nemlig på den måde, at Grundtvig altså foruden i henseende til *tunge* og *æt* også i henseende til *id* (“gerning og iver”) identificerer sig med det danske.

Og frem for alt: er han ikke sat til – kaldet til – at bevidne og vidne om fortid og nutid og fremtid og altid og danskhed “i løbende tid”? Historikeren Grundtvig (Borum 1983, 72).

Men der er flere gode steder hos Poul Borum, hvor han giver udtryk for sit særlige syn på “totaldigteren Grundtvig”. Han bemærker for eksempel, at Grundtvigs “fryd” over *Fønix-digtet* allerede ligger i, at “det var ham der fandt det i Exeter-manuskriptet i 1829” (83).

Men først og fremmest var Fønix-digtet en tekst, hvor eventyr og myte mødtes med en kristen tolkning med hjemmel helt tilbage hos kirkefædrene. (...) Her som overalt hos Grundtvig bliver man slået af hans identifikations-evne. Det er under-forstået (også “forstået som et under”) i digtets [”Fugl Phønix”] under-bevidsthed, at Grundtvig *er* Fugl Fønix! Han bekræfter overalt Keats’ berømte billede af digteren (og nok ikke kun den romantiske) som det mest ikke-eksisterende af alle menneskelige væsener, fordi han er til stede i alt. Deraf de store digteres store “selvfølelse”, som netop ikke er noget egotrip, men en identifikation, som altid allerede starter i og med sproget (Borum 1983, 83 f.).

Men hos Grundtvig er der alligevel tale om noget andet, noget mere specielt, end i Keats’ – og Borums – bestemmelse af digterens allestedsnærværelse. Det peger Borum ganske præcist på, når han siger, at

Krigen 1848-50, hvor sønnerne deltog, blev for Grundtvig en vidunderlig bekræftelse på hans verdenshistoriske syn og på Danmarks plads – og dermed hans egen plads – i denne virkelighed. (Borum 1983, 88).

Og Borum ser også rigtigt, når han henviser til, at dette viser sig på alle områder: I Grundtvigs breve fra disse år, i hans kærlighed til Marie Toft og i “de store og små syner i tidsskriftet *Danskeren* (88).

Poul Borums betragtninger over 1810-samlingen *Nytaarsnat* (US II, 46-75) og Grundtvigs kommentar til den i *Kvædinger* (1815) er meget interessante.

Det er for det første karakteristisk, at han fanger den – med hans egne ord – godt skjulte *poetik* i 1815-kommentaren. (Endnu et eksempel på 1815’s betydning!). Han fanger rækkefølgen i Grundtvigs tale om, at skjalden først *ind-bilder* sig synerne og så derefter *af-bilder* dem i ord og toner. “Synet er et ind-billede, ligesom symbolet er et sind-billede” (91).

Men Borum har jo også øje for, hvad jeg vil kalde “totaldigter-dimensionen”, og det ikke alene i 1815-kommentaren, men også allerede i 1810-forordet. Ja, han ser – med Grundtvig – 1810 gennem 1815 (92).

Og Borum slutter afsnittet med nogle interessante betragtninger over forholdet mellem digtning og liv – eller digtning og *handling* (frugt, resultater). Han tager udgangspunkt i Grundtvigs egen karakteristik af *Nytaarsnat* (US II, 46-68) i 1810-forordet som “fortalen til mit følgende liv” og ser deri en angivelse af “den tætte sammenhæng, Grundtvig oplevede mellem digt og liv” – med videreudviklingen deraf “i 1815-kommentarens underlige ord om ‘dåd’” (92). Men der er tale om en for Borum karakteristisk uklarhed, når han så fortsætter med at sige, at

På en måde giver tilfældet Grundtvig næring til den myte, man egentlig helst vil holde lidt på afstand og i hvert fald ikke bryder sig om at få anbragt begrebet “sublimering” på, at digtningen er en *erstatning* for handling, for liv. Når det nu netop drejer sig om at give handlingen kunstnerisk liv (...) Det er ikke fri for at Grundtvig skattede til den banale side af den romantiske organismetænkning, som handler om en udvikling fra at sætte blomst (digt) til at bære frugt (liv). Når Grundtvig som digter lykkes bedst, har han tillid til billed-ligheden. Men som samfundsborger (og kirkefader-aspirant) ville han jo godt se *resultater*, og den lykkefølelse, der fylder hans liv og hans digtning, med obligate tilbagefald, fra midten af trediverne, skyldes selvfølgelig i høj grad den response han nu fik (Borum 1983, 92 f.).

Som jeg læser dette, havde Borum helst set, at Grundtvig havde holdt sig til den rene “billed-lighed”, altså til selve det at “ind-bilde” sig nogle syn(er) og dernæst “af-bilde” dem i ord (se ovf.). Og så ikke mere. Digtet skal ikke bare være blomst, men også den endelige frugt.

Hvor står Borum selv i forhold til sublimeringsmyten om digtningen som erstatning for liv og handling? Den vil han helst “holde lidt på afstand”, og den bryder han sig ikke om at “få anbragt begrebet ‘sublimering’ på”. Men det betyder vel, at han indrømmer, at myten egentlig har ret? Og det er vel på sine egne og sine ligesindede digterkollegers vegne, han tilføjer den svævende sætning “Når det nu netop drejer sig om at give handlingen kunstnerisk liv...”? Meningen må være, at det er uretfærdigt at kalde digtningen sublimeret liv, når den jo – i sig selv – *er* liv, *er* handling.

Organismetænkningens forestilling om, at digtets blomst skal bære liv som frugt, kalder Borum banal, og der ligger en tydelig misbilligelse i den måde, hvorpå han taler om samfundsborgeren og kirkefader-aspiranten Grundtvigs ønske om at se *resultater*! Selv den jo i sig selv rigtige vurdering af Grundtvigs nye situation fra omkring midten af 1830’erne har en ironisk tone. Hvad der sådan set også kan være grund til. Jeg ser jo også selv kritisk på, hvordan Grundtvig nyder sin nye position og rolle. Men hvor Borum beklager Grundtvigs fald fra den rene “billed-lighed”, beklager jeg de kirkesynsmæssige og kirkepolitiske konsekvenser deraf.

Efter at have inddraget Grundtvigs egen 1832-bestemmelse (i *Nordens Mythologi*) af myten som “et begejstret ord i sin kraft” – og forstået dette som “digterisk inspireret tale med handlingsfunktion” – bestemmer Borum *Nyaars-Morgen* (US IV, 238-343) som “et langt, manisk digt med historisk indhold” – og siger videre, at

Digtets stof er Grundtvig og fortid, nutid og fremtid. Dets indhold er en *personlig myte* [kursiveret af BC]; Vilhelm Andersen kalder det “en myte af Grundtvigs eget liv, ligesom Aladdin af Oehlenschlägers”, og sammenligningen er eftertanke værd. Dets holdning er profetiens (Borum 1983, 105 f.).

Herefter følger Borums lange gennemgang af *Nyaars-Morgen* – som der ikke er grund til gå nærmere ind på her. Selv den “overflyvning” (122), Borum må nøjes med, giver ham jo ellers anledning til mange gode digter-til-digter-læsninger, men det er ikke *det*, der er denne artikels vinkel.

Borum kan godt se, at *Nyaars-Morgen* er både “et kristent historisk-poetisk program”, et rimbrev til vennerne og “en storsalme med alle salmens funktioner”. Og han kan naturligvis også godt se, at det er en “personlig myte”. Men også her har han sit eget personlige syn, idet han uddybende karakteriserer digtet som “en personlig tids-myte med tidens ophævelse som udgangspunkt og endemål” (106).²⁸ Borum kan virkelig se, at Grundtvig er “total-digter”, men lægger alligevel sit helt særlige tryk på “-digter”!

Hans Hauges Borum-replik “Alt-i-alt”

Da nærværende artikel skulle færdigredigeres, forelå Hans Hauges artikel “Alt-i-alt: Et gensyn med Poul Borums syn på *Digteren Grundtvig*” (Hauge 2009).²⁹ Det er en redigeret udgave af et foredrag, der blev holdt på det litterære Grundtvig-seminar i Vartov den 3. november 2007.

Af også mere almindelig interesse er den måde, hvorpå Hauge placerer Borums 1983-bog inden for tiårs-periodeinddelingen siden 1960’erne:

²⁸ Om Borums og min forståelse af de to udråbstegn efter Grundtvigs berømte programudtalelse i fortalen til *Nyaars-Morgen* om “Oplivelsen af Nordens Helte-Aand, til christelige Bedrifter, paa en, med *Tidens Tarv og Vilkaar*, passende Bane!!” – se Borum 1983, 106 og Christensen 1987, 89 f.

²⁹ Der er her tale om en slags typografisk spejlvending, idet artiklens titel i *Grundtvig-Studier* 2009 er skrevet således: “Alt-i-alt: Et gensyn med Poul Borums syn på *Digteren Grundtvig*”.

Hvor den marxistiske og politiske Grundtvig afløste den tidehverske i 1970'erne, afløste den æstetiske og litterære Grundtvig den politiske i 1980'erne,³⁰ i 1990'erne var der forgæves forsøg på at universalisere ham,³¹ og i dag er han så igen tidehvervsk som i 1960'erne (Hauge 2009, 190).

I nærværende sammenhæng er det naturligvis 1980'erne og tiden her omkring 2010, der er af særlig interesse. At Grundtvig i det første tiår af 2000-tallet skulle være blevet "tidehvervsk som i 1960'erne", skal forstås som et meget Hauge'sk udsagn; det er i hvert fald en meget snæver Grundtvig, man i denne forstand har henholdsvis dyrket eller sendt ud i kulden (medmindre han har kunnet legitimeres ved at blive set sammen med Kierkegaard). Det er mit håb, at nærværende artikel i al sin nødtørftighed kan være et bidrag til, at man i 2010'erne ikke alene genopdager Grundtvig i hele hans bredde, men også får en ny og bedre forståelse af den ejendommelige sammenhæng – eller altså *totalitet* – i hele hans virke.

Men ellers er Hauges artikel først og fremmest interessant, for så vidt som den handler om Borums egen placering i æstetikken og litteraturkritikkens historie, for eksempel om forholdet til den gamle lærer Gustav Albeck helt tilbage fra 1953 af. Og som bidrag til nærværende forskningshistoriske krydspejling er den derved interessant, for så vidt som den på sin særlige måde præciserer bestemmelsen af Borum som den, der vel ser *totalt* på Grundtvig, men gør det på den måde, at der så at sige er tale om en poetisering eller æstetisering af hele Grundtvigs forfatterskab, og ikke om at se hele Grundtvigs forfatterskab og virke som en inddragelse af hele

³⁰ Om Borums bog som firserbog har Hauge sagt: "Poul Borum var ikke interesseret i [venstrefløjens] nationalt-politiske Grundtvig, men i digteren. På det punkt var Borums bog tidstypisk. Det kan vi godt få til at passe sammen med, hvad der begyndte at ske med lyrikken i 1980'erne – Schlüter-epoken. Man begyndte igen at interessere sig for digtning som digtning og ikke som alt andet" (190).

³¹ Der er i min egen sammenhæng et meget interessant eksempel på forsøgene i 1990'erne på at "universalisere" Grundtvig. Det er hele slutningen af Theodor Jørgensens opposition ved mit disputatsforsvar den 4. september 1998, hvor Theodor Jørgensen giver udtryk for, at hvis der skal tales om to poler i motivet bag indledningen til "Nordens Mythologi" 1832, så skal det snarere være "det universelle og det partikulære" end "den universalvidenskabelige sag" og "en kirke-, kultur- og samfunds-politisk problematik" (*Grundtvig-Studier* 1999, 117 ff. – Mit noget undrende svar på denne del af Theodor Jørgensens opposition kan læses på s. 218 i *Grundtvig-Studier* 2001, som del af min "Replik til Theodor Jørgensen" i "Om 'Omkring Grundtvigs Vidskab'. Indledningen ved forsvaret den 4. september 1998 og replikker til de to officielle opponenter".

virkeligheden, herunder Grundtvig selv, i en ejendommelig, altomfattende poetisk struktur.

Det er svært at sige, hvordan Hauge selv bedømmer “digteren Grundtvig”. Han siger for eksempel direkte, at han ikke vil tage stilling til den af Hans Brix formulerede, men formodentlig af mange delte opfattelse, at det ikke var Grundtvigs “egentlige opgave, det han følte som sit livskald, at skabe poesi” (Brix 1955, 188) (Hauge 2009, 190 f.). “Det lader sig næppe afgøre, hvad Grundtvig følte var hans livskald,” skriver Hauge, men indrømmer dog, at Grundtvig mange steder “selv var poesi-kritisk” (191). Men det er jo noget helt andet og meget mindre end det, der er tale om hos for eksempel Brix.

Og til Borums forståelse af 1815-gennembruddet som det, at Grundtvig rent poetisk fandt sit eget sprog, uafhængigt af ydre begivenheder, peger Hauge på, at “Ellers betød 1814 og tabet af krigen og Norge jo da ellers en del for Grundtvig, men den slags interesserer ham ikke” (Borum). Og Hauge peger på, at årsagen kunne være, at “Grundtvig var kommet fri af sine forgængere eller indflydelsen fra tidligere digtere”, og på, at det altså kunne være de ydre årsager: “Statsbankerot, fremmede tropper i landet, nederlaget, Napoleon” (193).

Ifølge Hauge lykkes det sjældent for Borum at gennemføre, hvad jeg her vil kalde *total læsningen* af Grundtvig som digter. Men det “skyldes ikke Grundtvig, men Borums egen litteraturkritik og opfattelse af kunst og æstetik”. Borum polemiserer mod Rønnings vurdering af Grundtvig som havende for megen væld og for lidt form “ved netop at kalde teksterne fra omkring 1815 intet mindre end fuldendte”, hvoroverfor Hauge, typisk, stiller spørgsmålet: “Hvis de var, hvad skulle han så bagefter?” Og Hauge tilslutter sig med forbehold Rønnings karakteristik af Grundtvig som en i æstetisk forstand ikke ren digter (“guld isprængt med uædlere metaller”):

Heri forklares i samme bevægelse det vanskelige ved at læse Grundtvig som digter og *kun* som digter. Poesien var ikke det centrale, som også Brix sagde. Og jeg vil føje til, der er ingen tekst, der ikke er isprængt uædlere metaller, for nu at bruge denne metafor (Hauge 2009, 194).

Hauge forholder sig æstetisk, men ikke total-æstetisk til Grundtvig, kan man måske sige. Borum vil i sin Grundtvig-læsning sådan set “på forhånd opgive alle traditionelle genreforskelle og forsøg på at skelne mellem litteratur og ikke-litteratur”, men kan ikke gennemføre det (195).

Tilsvarende kritiserer Hauge (i forbindelse med diskussionen om Thodbergs arbejde med de prosadigtagtige steder i Grundtvigs

prædikener) Borum for at gøre for meget ud af det forhold, at også Grundtvigs ikke i snævrere forstand poetiske tekster er poetiske:

Grundtvigs prosa er poetisk, siger Borum, og det er sandt, skønt det, der mangler hos Borum, er en forståelse for, at det poetiske er en sproglig funktion, der kan findes i alle tekster, i al fald hvis vi følger den strukturelle lingvistik (Hauge 2009, 198).

Borum har blandt andet fremhævet Peter Brasks Grundtvig-tolkning (Brask 1974), der sammen med Borums egen bliver et eksempel på en tidssvarende Grundtvig-tolkning.³² Men Hauge siger ikke her noget om sin egen stilling. Det gør han derimod, når han senere finder “noget inciterende” ved Borums “tese om, at alt er i alt”, så at der ingen forskel er på forskellige tekster og genrer, “ganske som der ingen dualismer synes at være hos Grundtvig”. Der er måske ligefrem tale om “en radikal immanenstænkning”. “Det hele er til stede her og nu” (199). Heroverfor må jeg sige, at det forekommer mildest talt uheldigt at sige, at der ingen dualismer (i flertal) er hos Grundtvig. Hos ham er der jo da i hvert fald først og fremmest dualismerne sandhed-løgn og liv-død. Men det, der tænkes på her, er selvfølgelig “dualismen” himmel og jord (og tilsvarende). Og så må man jo, når det gælder Grundtvig, snarere end om “radikal immanenstænkning” tale om skabelse-syndefald-genløsningsteologi, pinseteologi og det, jeg kalder “teologien om det kristeligt nødvendige livsengagement”.

Hauge mener, det er “godt set”, når Borums “alt-i-alt” får ham til at sige, at “Grundtvig indføjede en poetik ‘overalt i sine skrifter’” (213). Men det er altså det hele, så jeg må konkludere, at hvor interessant – og som sædvanlig morsom – Hauges kritik af Borum end er, understreger den kun, i hvilken grad Borum virkelig prøver at anlægge et, om end altså i snævrere forstand poetisk, total-syn på Grundtvig, hvorved den samtidig understreger, at det er min langt bredere bestemmelse af Grundtvig, som “totaldigter”, der er mest dækkende.

Totaldigteren Grundtvig og hans totaldigt

Jeg vil mene, at der i ovenstående oversigt er givet en opklarende og nyttig krydsbelysning af nogle meget vigtige og ejendommelige træk i Grundtvigs måde at digte og virke på.

Det står nu klarere, hvad det vil sige, når jeg betegner Grundtvig som totaldigter, idet ikke alene hele hans poetiske forfatterskab, men

³² Jeg har tidligt i min egen historie med Grundtvigs digt “O deilige Land” læst Peter Brasks fortolkning af det, og har fortrudt, at jeg ikke har nævnt det i forbindelse med min egen fortolkning af det i *Fra drøm til program*.

sådan set hele hans forfatterskab og virke overhovedet ses som ét stort totaldigt, der udspiller sig i én stor fælles symbolverden, med Danmark og Grundtvig selv som de helt centrale symboler i inderlig sammenfletning. Og det gælder, som allerede nævnt, også selv om der må skelnes mellem den kirkelige og den folkelige totaldigter Grundtvig, idet der jo alligevel ikke kan skelnes helt. Grundtvigs ikke-kirkelige forfatterskab og virke er på en særdeles ejendommelig måde præget af hans "sekundære teologi", i hvilken der er et helt særligt forhold mellem det lille danske hjertefolk og Gud, og i hvilken dette folk har en helt særlig plads og rolle i historien, uanset Grundtvigs meget strenge og snævre forståelse af, hvad der skal forstås ved den egentlige Jesu Kristi menighed.

Hertil kan føjes, at allerede selve Grundtvigs "kristelig-romantiske" poetik godt kunne have dannet grundlaget for en digterisk praksis og udfoldelse af "ikke-totaldigterisk" karakter. Den havde ikke engang behøvet være særlig historisk. Og den havde i hvert fald ikke behøvet inddrage hverken digteren selv eller folket og nationen på den måde, det blev tilfældet hos Grundtvig.

Man kunne for eksempel godt have forestillet sig, at der på grundlag af, hvad jeg kalder "teologien om det kristeligt nødvendige livsengagement", og på grundlag af hele Grundtvigs teologi og poetik om billed-synet og billed-sproget, kunne have været fremkommet en digtning, hvor synerne var blevet set "rent", det vil sige uden at blive set inden for en stor historisk vision eller konstruktion, hvori digterens egen nation og person – i en stor livs- og skæbnesammenfletning – spiller den afgørende og endelige rolle, altså en digtning, der mere i det små, det vil sige i tingene og del-forløbene, havde set menneskelivet og dets verden som afbildende Gud. Man må i hvert fald sige, at selve Grundtvigs *teologi* om, at erkendelsen af menneskelivet og dets verden giver en nødvendig indirekte gudserkendelse, som ikke kan erstattes af noget andet, indebærer mange forskellige muligheder for også "poetisk" oplevelse og erkendelse.

Og i denne forbindelse er der så også en anden ensidighed, man må konstatere hos Grundtvig, og det er, at *kristendommen* så godt som altid udtrykkeligt indgår i – eller dog tydeligt fremstår som "substratet" i hans digtning. Mest påfaldende i de helt private digte til for eksempel hustruerne. Men ligesom det kneb for ham at skrive *historie*, som om han hverken havde religion eller fædreland, således kunne han heller ikke *digte* på den måde. Man kunne jo ellers ud fra Grundtvigs teologi om "det kristeligt nødvendige livsengagement", ikke alene *forestille* sig en poesi, der var uden direkte, udtrykkeligt kristent indhold eller præg, men faktisk også *forvente* en sådan poesi,

nemlig fordi det ifølge denne teologi udtrykkeligt og absolut ikke er kristendommen, der skal presses ned over virkeligheden, men virkeligheden, der – bogstavelig talt poetisk “set” – skal føje sit indhold til, ja, lægge det ind i, den særlige åbenbarings frelses-historiske tale om Gud og Guds Rige.

Men nu den Grundtvig, der faktisk var – og var sådan, som han var – hvorfor er det en så helt enestående stærk og dejlig oplevelse at læse ham og derved komme til at være sammen med ham og Danmark og verdenshistoriens andre lande og folk? Også selv om man egentlig (hvilket også vil sige før og helt uanset den aktuelle debat og kamp) føler sig på ret stor afstand af både hans verdenshistoriske og danmarkshistoriske syn, og selv om man ofte må forholde sig med et undertiden nærmest rørt overbærende smil til den måde, han bevæger sig rundt i sit symbolunivers på og bringer dets elementer sammen på. Det må være, fordi der er noget helt særlig stærkt og stort ved en digtning, der *inddrager* ikke bare hele virkeligheden i dens først og fremmest menneskehistoriske begivenhedskarakter, men også digteren selv – og dermed på en tilsvarende stærk måde *læseren* fra det sted, hvor *han* befinder sig – i det fælles begivenhedsforløb.

Forkortelser

- PS: Svend Grundtvig (udg.) (1880-1930), *N. F. S. Grundtvigs Poetiske Skrifter*, I-IX, København.
 US: Holger Begtrup (udg.) (1904-09), *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, I-X, København.
 VK 1812: N. F. S. Grundtvig (1812), *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*, København.

Litteraturliste

Værker af Grundtvig

- Balslev, Th. m. fl. (udg.) (1944-1964), *Nik. Fred. Sev. Grundtvig: Sang-Værk til den danske Kirke*, København. – Fotografisk optryk 1982-1984, København.
 Begtrup, Holger (udg.) (1904-09), *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, I-X, København.
 Grundtvig, N. F. S. (1815), *Europa, Frankrig og Napoleon, en dansk historisk Betragtning*, København.
 — (1815), *Heimdall. Dansk Nyaars-Gave for 1816*, København.
 — (1815), *Imod den lille Anklager*, København.
 — (1815), *Kvædlinger eller Smaakvad ved Nic. Fred. Sev. Grundtvig, Præst*, København.
 — (1816-1819, fotografisk optryk 1983), *Danne-Virke et Tids-Skrift af N. F. S. Grundtvig*, I-IV, København.

- (1848-1851), *Danskeren, et Ugeblad*, København.
- (1860), *Christenhedens Syvstjerne. Et Kirkeligt Sagakvad af N. F. S. Grundtvig*, København.
- Thodberg, Christian (udg.) (1983-1986), *N. F. S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39. I-XII*, København.

Værker af andre forfattere

- Albeck, Gustav (1955), *Omkring Grundtvigs Digtsamlinger. Studier i Grundtvigs lyriske Forfatterskab 1808-16*, Aarhus-København (= Acta Jutlandica XXVII Supplementum A Humanistisk Serie 40).
- (1987), “Har Grundtvig-Selskabet forsømt Digteren Grundtvig?”, *Grundtvig-Studier 1987*, København, 29-43.
- Albeck, Gustav m.fl. (1957-1964), *Registrant over N. F. S. Grundtvigs papirer I-XXX*, København.
- Andersen, Vilh. (1924), *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, 3, København.
- Begtrup, Holger (udg.) (1901), *N. F. S. Grundtvig Nyårsmorgen*, København.
- Borum, Poul (1983), *Digteren Grundtvig*, København.
- Brask, Peter (1974), *Tekst og tolkning. Bidrag til den litterære semantik. Første del. Tekstbeskrivelsens teori og metode I-II*, Roskilde (det udkomne).
- Brix, Hans (1912), *Tonen fra Himlen*, København.
- Christensen, Bent (1987), *Fra drøm til program. Menneskelivets og dets verdens plads og betydning i N. F. S. Grundtvigs kristendomsforståelse fra Dagningen i 1824 over Opdagelsen i 1825 til Indledningen i 1832*, København.
- (1998), *Omkring Grundtvigs Vidskab. En undersøgelse af N. F. S. Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement*, København.
- Feldbæk, Ole (red.) (1991-1992), *Dansk Identitetshistorie I-IV*, København.
- Hauge, Hans (2009), “Alt-i-alt: Et gensyn med Poul Borums syn på Digteren Grundtvig”, *Grundtvig-Studier 2009*, København, 188-202.
- Koch, Hal (1944), *Grundtvig*, København.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord: N. F. S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik*, København.
- (1983), “Grundtvig og romantikken” i Christian Thodberg og Anders Pontoppidan Thyssen (red.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys: Hovedtanker og Udviklingslinier fra de senere Års Grundtvigforskning*, Århus, 19-42.
- (1992), “Grundtvig og danskhed” i Feldbæk 1991-1992, III, 9-187.
- Michelsen, William (1948), “Romantik og Kristendom hos den unge Grundtvig”, *Grundtvig-Studier 1948*, København, 79-91.
- Prenter, Regin (1936), “Die Frage nach einer theologischen Grundtvig-Interpretation” i *Theologische Aufsätze Karl Barth zum 50. Geburtstag*, München, 505-513.
- Rønning, Frederik (1907-1914), *N. F.S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. århundrede*, 1-4, København.

- Scharling, C. I. (1947), *Grundtvig og Romantiken belyst ved Grundtvigs Forhold til Schelling*, København.
- Thaning, Kaj (1963), *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, København.
- Thodberg, Christian (1983), “Grundtvig som prædikant” i Thodberg, Christian og Thyssen, Anders Pontoppidan (red.) (1983), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys: Hovedtanker og Udviklingslinier fra de senere Års Grundtvigforskning*, Århus, 117-162.
- Thodberg, Christian og Thyssen, Anders Pontoppidan (red.) (1983), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys: Hovedtanker og Udviklingslinier fra de senere Års Grundtvigforskning*, Århus.
- Toldberg, Helge (1950), *Grundtvigs symbolverden*, København.
- Vedel, Valdemar (1890), *Studier over Guldalderen i dansk Digtning*, København.
- Vodskov, H. S. (1884), “N. F. S. Grundtvig: Poetiske Skrifter, I”, *Spredte Studier*, København, 66-83.